

Stefano Bottoni

A ROMÁN SZTÁLINIZMUS SAJÁTÓSÁGAI: FOLYTONOSSÁG ÉS TÖRÉSVONALAK AZ ÁLLAMI ERŐSZAK FORMÁIBAN

A felszabadulás 6. évfordulója 1950. augusztusában (MNM)

A román sztálinista rendszer sok tekintetben azonos módon épült fel, mint Kelet-Közép-Európa többi országában. Az 1944 őszén a szovjet csapatok által megszállt országban már 1945 folyamán döntő befolyást szerzett a korábban kis létszámú, illegálisan működő kommunista párt. 1948-ra felszámolták az akkor már csak névlegesen működő politikai pluralizmust, és bevezették az egypártrendszert, miközben az oktatásban, az egyházpolitikában és a gazdasági-társadalmi életben gyors léptékkal haladt az állam terjeszkedése. Tanulmányom középpontján ezért nem a tankönyvekből is jól ismert eseménytörténet áll, hanem egy olyan társadalmi jelenség, amely különlegessé tette ezt az országot a szovjet tömbön belül Sztálin halála előtt és azután is: az állami erőszak, vagyis az állami szervek az egyszerű állampolgárok ellen elkövetett fizikai erőszakának mértéke és tartóssága. A tanulmány első része a kommunista hatalomátvétel romániai sajátosságait és a közigazgatás átalakítását vizsgálja, míg a második az állami erőszak legfőbb színtereit mutatja be.

TÖRÉSVONALAK ÉS FOLYTONOSSÁG:

A ROMÁNIAI KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTEL SAJÁTOSÁGAI

A kommunista hatalomátvétel Romániában alapvetően külső impulzus, a szovjet jelenlét következménye volt. A többéves folyamathoz azonban hozzájárultak belső tényezők is. Az 1944. augusztus 23-i politikai fordulatot követően ugyanis a versengő pártok és elitcsoportok (a nemzeti liberálisok, a nemzeti parasztpárt hívei, valamint az Antonescu-rendszer alatt üldözött baloldaliak) együttműködésre voltak ítélve a román állami, elsősorban a román állami területi épségének védelmében. Magyarországtól eltérően, ahol az államvezetés rossz helyezkedése a náci Németország oldalán általános összeomlást eredményezett 1944 őszén, Romániában a konzervatív és liberális elitcsoportok által kidolgozott válságkezelés hatékonyabbnak bizonyult – az 1943-as olasz átállásból is okulva. Ion Antonescu marsall letartóztatása, a Szovjetunióval történő gyors és eredményes kapcsolatfelvétel és az antifasiszta szövetséghez való katonai csatlakozás ideiglenes nemzeti konszenzust teremtett. Ennek fő ideológiai alapja nem más volt,

mint az 1940-ben kettéosztott Erdély visszaszerzése, amit minden politikai erő támogatott az akkor még jelentéktelen kommunista párt kivételével, melynek egyes vezetői – például a magyar származású Luka László későbbi pénzügyminiszter – elképzelhetőnek tartották a régió önállóságát, vagy éppen Erdély csatlakozását a Szovjetunióhoz.

Mindenesetre Bukarest már 1944 szeptemberében megszerezte a szovjet támogatást az erdélyi kérdést illetően. Ennek közvetlen ára lett Románia gyors csatlakozása a szovjet befolyási övezetbe. Moszkva korántsem ingyenes támogatására nem volt ugyanis járható alternatíva. Már 1943 őszétől ugyanis egyértelművé vált diplomáciai körökben, hogy az angol–amerikai erők nem tekintik prioritásnak a balkáni államok függetlenségének, nyugatbarát orientációjának védelmét.¹ Mihály király, az egymást követő bukaresti katonai kabinetek és a diplomácia kar tagjai tudatában voltak annak, hogy a legsürgősebb kérdés rendezésében csakis Moszkva támogatása számít.² Ennek maradéktalan megszerzéséért viszont hajlandóak voltak feláldozni az ország demokratikus kibontakozását.

Az első, Petru Groza vezette szovjetbarát kormány kinevezését követően 1945. március 6-án az egykori szovjet ellenséggel kötött kompromisszum elmélyült, és nemcsak a katonai szférát, hanem a gazdasági, társadalmi és kulturális tényezőket is érintette. Az ország baloldali elmozdulásának azonnali következménye az volt, hogy a történelmi pártokat kizárták az új kormányból, és növekvő politikai, gazdasági, és belbiztonsági nyomás alá helyezték. Annak ellenére, hogy élénk belső és nemzetközi visszhangot keltett 1945 nyarán a „királyi sztrájk” híre, amivel a fiatal Mihály király tiltakozását fejezte ki a kommunisták erőszakos térnyerésével szemben, a beindult folyamatokat már nem lehetett megállítani.

Csehszlovákiától és Magyarországtól eltérően, ahol a politikai pluralizmus legalább 1947 végéig fennmaradt, Romániában sokkal gyorsabb és traumatikusabb átmenet kísért a kommunista párt hatalomszerzését. Fontos itt megjegyezni, hogy 1945–47 között jelentős legitimáló szerepet tölthettek be olyan jelentős tömegtámogatással bíró társadalmi-politikai mozgalmak, mint a Groza vezette Ekésfront, az erdélyi magyarság integrációját hirdető Magyar Népi Szövetség vagy a szociáldemokrata párt bal-

¹ Bővebben lásd Paul QUINLAN: *Clash over Romania: British and American Policies toward Romania, 1938-1947*. Oakland, 1977, Romanian American Academy of Arts and Science; Liliana SAIU: *The Great Powers and Romania, 1944-1946*. New York, 1992, Columbia University Press; újabban Marcela SĂLĂJEAN: *Transilvania în jocul de interes al marilor puteri (1940-1947)*. Cluj-Napoca, 2013, Editura Mega.

² Dennis DELETANT: *România sub regimul comunist*. București, 2006, Fundația Academia Civică, 48–50.

oldali szárnya. Ezek a szervezetek úgy is hozzájárultak az új társadalmi rend alapjainak kiszélesítéséhez, hogy tényleges hatalmat nem birtokoltak.

A magyartól eltérően³ a román szakirodalom eddig kevés figyelmet fordított az 1944 és 1948 közötti hatalomátvétel társadalomtörténeti folyamatainak vizsgálatára. Miközben terítékre került a Szovjetunió és a Román Kommunista Párt (nyilvánvalóan döntő) szerepe, nem került a kutatások és összegző munkák fókuszába egy alapvető tényező: a közigazgatás és a rendfenntartó, állambiztonsági szervek állományában megfigyelhető folytonosság és annak szerepe a kommunista hatalomátvételben. A köztisztviselők és katonatisztek legjobb szándékukon túl ugyanis nagymértékben segítették a rendkívül gyenge kommunista párt hatalomátvételét, mivel hajlandók voltak elvégezni azokat a rutinszerű adminisztratív feladatokat, amelyekre nem állt rendelkezésre elég párttag vagy szimpatizáns. A döntően „régí” szakemberekből álló állami apparátus igen kevés kivétellel engedelmesen végrehajtotta a politikai vezetés akaratát akkor is, ha nem azonosult az utasítások tartalmával.⁴

A román átmenet az egypártrendszer felé tehát egy igen összetett és ellentmondásos korszaknak definiálható. Lengyelországban, a későbbi Kelet-Németországban, és bizonyos mértékig Magyarországon az állam szétesettsége miatt a helyi kommunista pártok képesek voltak azonnal kierőszakolni a közigazgatási hatalomátvételt és saját embereiket ültetni a minisztériumokba és egyéb állami szervek élére. Jugoszláviában és Albániában maguk az új intézmények a kommunista hatalomvétel következményei, míg Bulgáriában és különösen Csehszlovákiában az állami szervek politikai-ideológiai átállását alapvetően kommunista vagy kommunista befolyás alatt álló személyek végezték.⁵ Ezzel szemben Romániában, miközben geopolitikai szempontból az ország orientációja már 1944 őszén eldőlt, a mindennapi életben jóval lassabban haladt a kommunista párt befolyásának növelése, mint a kelet-európai térség legtöbb államában. A hatalmi szerveket a folytonosság és törésvonalak sűrű hálója jellemezte. A korábban csekély társadalmi beágyazottsággal rendelkező kommunista párt térnyerése ugyanis nem járt együtt a háború utáni első években a korábbi

³ Lásd Váltóállítás. *Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Szerk.: CSIKÓS Gábor – KISS Réka – Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága; mikrotörténeti perspektívában HORVÁTH Sándor: *Feljelentés. Egy ügynök mindennapjai*. Budapest, 2017, Libri.

⁴ Bővebben lásd Stefano BOTTONI: *Reassessing the Communist Takeover: Violence, Institutional Continuity, and Ethnic Conflict Management*. East European Politics and Societies, Vol. 24, No. 1 (2010), 64–69.

⁵ Erről bővebben lásd Stefano BOTTONI, *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa 1944-től napjainkig*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 38–66.

tisztviselők tömeges átvilágításával és elbocsátásával.⁶ Így fordulhatott elő, hogy döntően a királyi diktatúra, majd az Antonescu-rendszer alatt szolgáló régi vágású szakembergárdára bízta az 1944 előtt állami struktúrák átvezetését a szovjet típusú államberendezkedés felé.⁷

AZ ÁLLAMI ERŐSZAK MOTORJA: AZ ÚJ SZOCIALISTA BELBIZTONSÁGI RENDSZER

Ebben a folyamatban valódi törést csak egy új típusú állambiztonsági gépezet létrehozása jelentett. A frissen létrejött kommunista egypártrendszer politikai rendőrségét Országos Népbiztonsági Igazgatóság néven 1948. augusztus 30-án hozták létre a 221. számú kormányrendelettel, és formálisan a Belügyminisztérium alá rendelték. Az új szerv feladatául kapta „a demokratikus vívmányok védelmét” és a Román Népköztársaság biztonságának őrzését „a belső ellenség áskálódása ellen”. Noha a *Securitate* módszereiben és ideológiájában radikálisan különbözött az addig működő rendőri alakulatoktól, és szigorúan követte a szovjet állambiztonság szerkezeti felépítését, az új erőszakszervezet átvállalta a két világháború, majd 1944–1948 között működő politikai rendőrségnek, a *Siguranță*nak, valamint katonai megfelelőjének, az 1940-ben létrehozott katonai szakszolgáltatnak, a Különleges Hírszerző Szolgáltatnak (*Serviciul Special de Informații*) feladatkörét is.⁸

A *Securitate* megalapítása egyfajta pontot tett az 1944. augusztus 23-i királypuccsot követő politikai fordulatra. Miközben 1948 és 1950 között eltávolították vagy bíróság elé állították a politikailag kompromittált rendőröket, csendőröket és hírszerzőket, új, elsősorban az illegális kommunista párt moszkvai emigrációs központjából érkező személyek vették át a politikai rendőrség irányítását országos és megyei szinten. Sokan közülük

⁶ *Comisia internațională pentru studierea Holocaustului în România. Raport final*. Eds.: Tuvia FRILING – Radu IOANID – Mihail E. IONESCU. Iași, 2005, Polirom, 319–337.

⁷ Bővebben lásd Nicoleta IONESCU-GURĂ: *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*. Bucharest, 2005, Editura Bic All.

⁸ Mindez kitűnően látszik a romániai magyar kisebbség megfigyelését rögzítő mindenkori állambiztonsági iratokon. A bukaresti állambiztonsági levéltárban olyan sorozatok kutathatók („Naționalisti”; „Iredentisti”), amelyeket az 1920-es években hozott létre az akkori politikai rendőrség, és egészen az 1980-as évekig „élő anyagként” használatban maradtak annak ellenére, hogy az iratokat létrehozó szervezet közben több rendszerváltáson is átment. Éppen ez a folytonosság az, ami a leginkább megkülönbözteti a román és a magyar állambiztonsági gyakorlatot a korai szocializmusban. Köszönet illeti Bandi Istvánt, aki felhívta figyelmemet erre a fontos összefüggésre.

katonai kiképzésben vettek részt a Szovjetunióban, és hazatérésük pillanatában a szovjet állambiztonsági szervek kötelékében szolgáltak. A *Securitate* működését szovjet tanácsadók felügyelték, sőt első éveiben kimondottan irányították: 1949–1953 között a szovjet Állambiztonsági Minisztérium (MGB) Bukarestben tartózkodó főtanácsadója az az Alekszandr Szaharovszkij volt, aki évekkel később a KGB élére állt. A *Securitate* új jelenség volt a román erőszakos szervezetek történetében. A tiszték nagy része fiatal volt; politikai és életkori okoknál fogva 1945 előtt nem teljesített rendfenn tartói vagy állambiztonsági szolgálatot. Sokan a pártmunkából érkeztek a szervezethez: általában „káderes” tapasztalattal rendelkeztek, mások a Román Kommunista Párt (RKP) ellenőrző vagy szervezési osztályain szereztek némi nyomozói szaktudást. A kommunista rendszer első éveiben tehát nem szakmai, hanem kizárólag politikai/ideológiai alapon szervezte az új állambiztonsági szerveket.⁹

A *Securitate* formálisan a belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, kivéve az 1952 szeptembere és 1953 szeptembere közti egyéves időszakot, amikor szovjet mintára önálló Állambiztonsági Minisztériumként működött. Fennállása során több belső reformon, átszervezésen esett át (1951, 1956, 1967, 1972/73, 1978): nem meglepő módon a személyi cseréken túl minden szerkezeti átalakítás a politikai hatalom belső küzdelmeinek eredményét tükrözte vagy vetítette előre.

A visszaemlékezésekben és a szakirodalomban gyakran találkozunk azzal a vélekedéssel, hogy a *Securitate* egyedi jelenség volt a kelet-európai szocialista állambiztonsági szervek között. Dobai István kolozsvári jogász, akit 1957 novemberében életfogytiglani kényszermunkára ítélték hazaárulás vádjával, és hét évet töltött a román börtönrendszerben,¹⁰ a következőképpen foglalta össze tapasztalatait: „Ez a szervezet, ez nem gyenge társaság volt! Romániában addig olyan szervezet, mint a *Securitate*, olyan nem létezett. Ezek intelligens emberek voltak, a vezetőik értelmesek, igyekeztek felkészülni a kérdésekre, melyekkel összetalálkoztak, és ami Romániában érthetetlen és teljesen nóvum volt, ezek nem voltak korruptak. Itt nem lehetett megvesztegetni.”¹¹

A *Securitate*hoz tartozni nemcsak pozicionális előnyökkel járt, hanem valódi társadalmi rangot és bizonyos kulturális tőkét is jelentett. Noha

⁹ Bővebben lásd Dennis DELETANT: *A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989* (I. rész). Betekintő, 4/2011.

¹⁰ A Dobai-per iratait Tófalvi Zoltán adta közre: *1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai-csoport*. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó.

¹¹ 1956-os Intézet Oral History Archívum, 126. sz. (Dobai Istán, készítette Murányi Gábor és Gagy-Balla István), 1987, 470.

némi fenntartással kell kezelni az olyan önképet, amelynek közvetítésében az egykori funkcionáriusok aktívan részt vesznek, az összehasonlítható kutatások igazolni látszanak a szubjektív emlékezetet.¹²

A szervezet fontosságát növelte, hogy a román titkosrendőrség sokkal szélesebb feladatkört látott el, mint a többi kelet-európai megfelelője. Az 1950-es évek első felében a *Securitate* fegyveres alakulata (a 65 ezer tisztet, altisztet és közlegényt számláló *Trupele de Securitate*) valóságos hajtóvadászatot folytatott a hegyekben bujkáló partizánok ellen. Levéltári adatok szerint a „kis polgárháborúnak” is nevezhető konfrontációnak, amely az 1950-es évek végéig tartott, több mint kétszáz halottja volt a belügyi alakulatok oldalán, míg az elesett vagy kivégzett „banditák” és segítők száma elérte az ezret.¹³ Emellett az állambiztonsági tisztek döntő szerepet játszottak a totális államokat jellemző politikai és társadalmi ellenőrzésben: a „cég” központi irattárában található kartotékok közel kétmillió állampolgár személyes adatait tartalmazták.¹⁴

AZ ERŐSZAKI SZÍNTEREI: A VIDÉKI TÁRSADALOM ELLENI HADJÁRAT

A két világháború közti időszakban és a második világháború utáni években Románia egyik legsúlyosabb társadalmi és egyben nemzeti kérdése a földbirtokrendszer átalakítása volt. 1921-ben a liberális kormány átfogó földbirtokreformot hajtott végre. Mivel Erdélyben a nagybirtokok nagy része magyar kézben volt, de nem magán, hanem állami, községi, egyházi, iskolai vagy közbirtokossági vagyont képezett, a reform rendkívül súlyosan érintette a magyar személyek és közösségek vagyonát. Ráadásul Erdélyben előbb minden szóba jöhető mennyiséget összeírtak, kisajátítottak, és csak ezután került sor a kiosztásra. A fennmaradó földmennyiséget állami tartalékként kezelték, és a későbbi időszakban például más országrészből származó családok telepítésére használták. Az 1921-es földreform a társadalmi feszültségeket a (nemcsak erdélyi, hanem például besszarábiai)

¹² Lásd a legújabb és legszisztematikusabb összehasonlító kísérletet: *Memory of Nations. Democratic Transition Guide. The Czech / Egyptian / Estonian / German / Polish / Romanian / Russian Experience*. Eds.: Pavel ŽÁČEK – Natálie MARÁKOVÁ. Prague, 2017, CEVRO Institute.

¹³ *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistența și Securitate (1948–1968)*. Ed. Florian BANU – Silviu B. MOLDOVAN et al. Bukarest, 2003, Consiliul National Pentru Studiarea Arhivelor Securitat, 540–551.

¹⁴ Csendes Lászlónak, a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács tagjának szíves közlése. Bukarest, 2013. június 7.

kisebbségek kárára kezelte: a nemzetiségek vagyonának egy részét az államalkotó nemzet tagjainak juttatta.¹⁵

1945. március 23-án közzétették a 187. számú „földbirtok-rendezési” törvényt. A földreform értelmében kisajátítottak minden 50 hektárnál nagyobb területű földbirtokot, összesen 1 057 674 hektárt, melyet 796 129 család között osztottak szét. A törvény értelmében el kellett kobozni a „távollevők” (elsősorban magyar és német nemzetiségű) mezőgazdasági ingatlanait és ingóságait. A törvény értelmében elkobozták a német kisebbség földbirtokait, és hasonlóan jártak azok a magyar nemzetiségű lakosok, akik a törvény kihirdetésének idején nem rendelkeztek román állampolgársággal. Ennek ellenére az 1945-ös földreform arra törekedett, hogy nemzetiségtől függetlenül földhöz juttassa azon cselédcsaládok tömegeit, akikre az épülő kommunista rendszer később támaszkodott a vidéki társadalmon belül.¹⁶ A parasztság tagoltsága jelentős mértékben változott az 1945-ös földreform után. 1949 márciusában, a Román Munkáspárt Központi Bizottságának (RMP KB) azon a plenáris ülésén, ahol eldöntötték a kollektivizálás megkezdését, Gheorghiu-Dej főtitkár jelentésében a falusi társadalmat öt csoportra tagolták. Ez már az új, osztályharcos szempontoknak megfelelően történt. A kulákok (nagyobb birtokosok) aránya 5,5%, a középparasztok aránya 34%, a szegényparasztoké (az új rendszer potenciális falusi szövetségeseié) 57%, a nincstelen agrárproletárok aránya pedig 2,5% volt.

A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálásának kezdetét a 1949. március 2-án megjelent 87. számú rendelet jelezte, mellyel kisajátították azokat az 50 hektáros, illetve annál nagyobb birtokokat, jórészt mintagazdaságokat, amelyeket mentesítettek az 1945-ös földreform alól. Ezzel összesen mintegy 6200 birtokot államosítottak. Másnap, miközben kezdetét vette a „mezőgazdasági szocialista átalakítását” kimondó pártkonferencia, nagyszabású rendőri akciót tartottak, országszerte háromezer földbirtokos családot hurcolnak kényszerlakhelyekre. A következő hónapokban megalakultak az első kollektív gazdaságok, miközben a kuláknak bélyegzett nagygazdákat szigorú adókkal és beszolgáltatási kvótákkal sújtották. 1949 nyarán az ország nyugati és keleti szegletén (Arad, Suceava és Botoșani megye) több településen fegyveres lázadás tört ki a mezőgazdaság kollektivizálása ellen. A belügyi szervek katonai szigorral verték le a zendüléseket: a megtorló akciók 30 áldozatot követeltek, több száz embert ítélt el a katonai törvény-

¹⁵ MIKÓ Imre: Huszonkét év. *Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budaest, 1941, 32–35.

¹⁶ Dumitru ȘANDRU: *Reforma agrară din 1945 în România*. București, 2000, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.

szék, és falvak teljes lakosságát vezényelték az épülő Duna–Fekete-tenger csatornához kényszermunkára. Erdély magyarlakta területén is véres megtorló akciókra került sor. A kulákoknak nevezettek megfélemlítő célzatú kivégzése gyakorolta a legnagyobb hatást a vidéki társadalomra. Maros megyében a szérűcséplésre való áttérés, illetve a kollektivizálással szembeni ellenállás letörésére több közismert, kuláknak minősített személyt végeztek ki.¹⁷ László Márton kutatásai kiderítették, hogy a *Securitate* vezetők egyik, 1949-ben tartott értekezletén engedélyezték a területi vezetőknek, hogy – abban az esetben, amikor a gabonabegyűjtés sikeressége forog kockán egyes felbujtó kulákok miatt, és úgy ítélik meg a helyzetet – döntést hozhatnak arról, hogy a felbujtó kulákat meggyilkolják-e, ha ezzel lázadások kitörését előzik meg. A veszélyesnek ítélt helyzetről tájékoztatniuk kellett a felettes szerveket, és a gyilkosságot szökési kísérletként vagy a *Securitate* szervekkel szembeni tevőleges ellenszegülésként kellett beállítani. Az utasítás eredményeképpen Maros megyében két kuláknak minősített gazdát gyilkoltak meg 1949 augusztusában: Sántha Józsefet Vadasdon és Kacsó Istvánt Nyárádszeredán. 1950-ben is valószínűleg egy hasonló típusú utasítást kaphattak a megyei *Securitate* vezetők, engedélyezhették vagy utasíthattak az ellenszegülők meggyilkolására azokban a helységekben, ahol a lakosság nem akart beállni a megszervezendő kollektív gazdaságokba.¹⁸

A vidéki társadalom ellen indított támadás első szakaszát Ana Pauker neve fémjelzte. A legújabb kutatások, elsősorban Robert Levy úttörő életrajza cáfolják azonban a külügyminiszter asszony szerepéről korábban kialakított sematikus képet. Mint a kollektivizálással megbízott RMP KB Mezőgazdasági Osztály felelőse, Pauker óvatosan és körültekintéssel látott munkához, amiért hamar a párton belüli kritika célpontjává vált. Az 1949. nyári összecsapásokból okulva 1950 tavaszáig a hatóságok a kollektív gazdaságok viszonylag erőszakmentes alapítására törekedtek. Ezzel magyarázható, hogy kevés új egység alakítását engedélyezték ott, ahol elegendő munkaerő és gép állt rendelkezésre. Az 1950-ben elfogadott első román ötéves fejlesztési terv azonban előírta, hogy Románia termőterületének 70 százaléka 1955-re kollektív tulajdonúvá kell válnia. Ezt csak a kollektivizálási kampány fokozásával lehetett teljesíteni. A pártvezetésnek, elsősorban Gheorghiu-Dejnek tehát kapóra jött, hogy 1950. június közepén Ana Pauker egészségi okokból Szovjetunióba utazott egy többhónapos kezelésre. Helyére Gheorghiu-Dej bizalmi emberét, a tömeges és felülről irányított

¹⁷ LÁSZLÓ Márton: *Kollektivizálás a Székelyföldön 1949–1962*. PhD értekezés. Budapest, 2013, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 16.

¹⁸ Az 1950-ben elkövetett kulákgyilkosságokat részletesen elemzi LÁSZLÓ: i. m. 205–213.

kollektivizálást sürgető Mogyorós Sándort nevezték ki a Mezőgazdasági Osztály élére. Június közepén¹⁹ egy pártgyűlésen Mogyorós bejelentette, hogy szeptemberig körülbelül ezer új kollektív gazdaságot kell alakítani, és felszólította a megyei párttitkárokat ennek a végrehajtásra.

Ettől az időponttól kezdve egy új periódusról beszélhetünk. Az erőszak használata fokozódott, és teljesen elfogadottá vált a kitűzött tervszámok elérésének érdekében. A Milíciának átkeresztelt helyi csendőrség és a *Securitate* is bekapcsolódott a kollektivizálásba, rákényszerítve a falvak lakosságát a kollektív gazdaságba való belépésre.²⁰ A hatósági erőszak miatt az ország különböző vidékein újabb felkelések, spontán tiltakozások törtek ki. Nyár végére nyilvánvalóvá vált az erőszakos kollektivizálás tarthatatlansága, és októberben az RMP Titkársága is kénytelen volt elismerni a kudarcot.²¹

A következő időszakot a kollektivizálás nyomán keletkezett problémák kezelése, a meglévő kollektív gazdaságok megszilárdítása jellemezte. Visszatérte után, 1950 őszén Ana Pauker leállította a kollektivizálást. A hatalom csúcán járó külügyminiszter engedélyezte, hogy a tagosított földekből kiléphessenek az egyéni gazdálkodást választó földművelők. Nyomására leállították a beszolgáltatást megtagadó kollektív gazdaság-tagok ellen indult eljárásokat is. Ana Pauker intézkedései miatt azonban a romániai kollektivizálás ritmusa annyira lelassult, hogy 1952 elején Romániában volt a legkisebb a kollektív tulajdonban levő föld mennyisége az összes kelet-európai kommunista állam közül.²² Ez újabb fegyvert szolgált Pauker és a vele szolidáris Luka László pénzügyminiszter ellen a pártvezetésen belül erősödő harcban, amelyben Ana Pauker fokozatosan teret veszített Gheorghe Gheorghiu Dej-zsel szemben. 1952. május végén Pauker bukásával újabb támadás indult a vidéki társadalom ellen: a nyári hónapokban több ezer embert tartóztattak le vagy irányítottak kényszermunkára.²³ Az állambiztonsági szervek kimutatásai szerint csak 1951-ben és 1952-ben összesen 34 738 földművelőt helyeztek letartóztatásba, ebből 22 008 „kulákot”. A legkeményebb megtorlás három erdélyi tartomány paraszti lakossága szenvedte meg: Hunyad tartományban 16 ezer, Nagyvárad tartományban 10 ezer, Kolozs tartományban 4 ezer embert érintett az erőszakhullám.²⁴

¹⁹ Robert LEVY: *Gloria și decaderea Anei Pauker*. Iași, 2002, Polirom, 88.

²⁰ Így körülbelül 30 000 embert írtattak be 1950 nyarán és őszén a kollektív gazdaságokba. LEVY: i. m. 90.

²¹ Dan CĂTĂNUȘ – Octavian ROSKE: *Colectivizarea agriculturii în România vol. I. Dimensiunea politică 1949–1953*. București, 2000, Istorie, 23.

²² LEVY: i. m. 93.

²³ Uo. 97. A kampányról lásd CĂTĂNUȘ – ROSKE: i. m.

²⁴ A Securitate Irattárát Vizsgáló Tanács Levéltára (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, a továbbiakban: ACNSAS), fond Documentar, dosar 53, vol. 3, f. 91.

Ezzel párhuzamosan új, kevésbé radikális társulási lehetőséget kínáltak fel, amelyek csak részben közös művelésre épülő gazdálkodó szervezetek voltak; másrészt szovjet javaslatra a hatóságok az eddiginél nagyobb figyelmet szenteltek a pozitív szemléletű propagandára. Miközben az első években a lapszerkesztők és írók elsődleges feladata a vidéki társadalom szegény és tehetősebb tagjai között az osztályharc megteremtése és élezése volt, 1952 után teret nyert a gazdálkodók „meggyőzésére” irányuló erőfeszítése. Sztálin halálát követően az új szovjet vezetés az erőforrások nagyobb részét csoportosította át a fogyasztási cikkek termelésére, és a parasztsággal szembeni politika is enyhült. A moszkvai irányváltására reagálva Romániában leállították az erőszakos kollektivizálást. Ezt a döntést az 1953. augusztus 19–20-i Központi Bizottsági ülésen²⁵ hozták meg, és 1956-ig átmeneti időszak következett. Az egyéni gazdálkodók beszolgáltatási kötelezettségeit, adóit csökkentették. 1956 decemberében a magyar válság kezeléséért elfogadott „szociális csomag” keretében 1957. január 1-től eltörölték a gabona és más termékek kötelező beszolgáltatását, megkönnyítve a falvakban élők mindennapi életét.

A romániai kollektivizálás egészen 1998-ig nem tartozott a történetírás népszerű témái közé. Ekkor indult amerikai, brit és romániai szociológusok, antropológusok, történészek, irodalomkritikusok részvételével egy átfogó kutatási projekt, melynek célja az egy-egy falut felölelő esettanulmányok készítése volt. A vizsgálandó települések kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy azok különbözzenek egymástól vallási, etnikai, valamint társadalmi rétegződés szempontjából. A Gail Kligman és Katherine Verdery vezette kutatócsoport jelentős eredményeket ért el például a hatalmi technikák és az államépítési folyamatok összekapcsolásának bemutatásával (a dobrudzsai Constantin Iordachi és a székelyföldi Oláh Sándor esettanulmánya). A szerzők külön figyelmet fordítottak az állami szervek és a „lenti” társadalom kapcsolatára, melyet az olykor nyílt konfliktus, gyakrabban azonban a rejtett ellenállás, a szabályok kijátszása vagy kreatív alkalmazása, vagyis a helyi társadalomban született alkuk sorozata jellemzett.²⁶ A Princeton University Press kiadásában 2011-ben megjelent kétszerzős monográfia az „ostromlott parasztságról” egy közel 15 éves kutatómunkát

²⁵ CĂTANUȘ – ROSKE: i. m. 32.

²⁶ A rejtett ellenállás technikáit kitűnően elemzi Oláh Sándor az 1998-ban indított nemzetközi projekt keretében megjelent magyar nyelvű monográfiájában: OLÁH Sándor: *Csendes csatatér: kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén, 1949–1962*. Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó. Egy székelyföldi falu erőszakos átalakulása egy művelt gazda szemszögéből. In: MÁTHÉ János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadta, a háttér tanulmányokat és a jegyzeteket írta LÁSZLÓ Márton. Csíkszereda, 2008, Pro-Print Könyvkiadó.

zárt le, és jelentősen hozzájárult nemcsak a román, hanem a jelenkori Kelet-Európa társadalmi átalakulásának megértéséhez is.²⁷

A több mint egy évtizedes kollektivizálási folyamat eredményeképpen gyökeres változások történtek a vidék életében. Felszámolták a gazdasági önállóság alapját: elvették a földet, erdőt, szőlősöket, gyümölcsösöket, az ezeket igazgató köztestületeket (erdő-közbirtokosság, hegyközség) felszámolták, megszűnt az egyéni földtulajdon, a megalakult kollektív gazdaságok nem a helyi közösségek, hanem az állam érdekeit szolgálták ki. A magánföldtulajdon megszüntetése mélyreható társadalmi következményekkel járt: megszűnt a vállalkozói és nagygazda elit. Addig nincstelen vagy szegényparasztozatok – a kommunista pártba való belépésük után – tettek meg a helyi közigazgatási és gazdasági egységek (kollektív gazdaságok) vezetésére, lehetőséget adva egy felfelé tartó társadalmi pályára. A megélhetési létalapjának, a magántulajdonú földnek az elvétele kényszerű mobilitást indított el: a nagyobb fizetés jelentette vonzerő mellett elsősorban a megélhetési kényszer miatt a fiatal korosztály tömegesen választott városi munkahelyeket, és telepedett át vagy ingázott a falu és a város között.

AZ ÁLLAMI ERŐSZAK EMLÉKEZETI HELYEI: A ROMÁN GULÁG

Salcia, Periprava, Fundata, Poarta Albă, Peninsula, Ostrov. Ma is kevesen tudják, hogy a kommunista korszakban e szinte ismeretlen hangzású településnevek mögött 1948 és 1967 között egy többszáz egységből álló börtön- és táborrendszer állt. A téma kutatói egyenesen „román Gulágnak” nevezik az embertelen életkörülményeiről elhíresült kényszerszolgálatát. Ez a kifejezés pontatlan, mivel több, egymással nem összefüggő intézkedést hoz közös nevező alá, ugyanakkor indokoltnak tűnik, mert a román kommunista rendszer megtorló apparátusa szorosabban követte a szovjet példát, mint bármelyik más kelet-közép-európai országé. Mi indokolta a civil lakosság széles rétegeit érintő megtorlást, hogyan épült fel a kényszerszolgálatára alapuló román Gulág, és milyen sors várt az elítéltekre?²⁸

²⁷ Gail KLIGMAN – Katherine VERDERY: *Peasants Under Siege. The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*. Princeton, 2011, Princeton University Press.

²⁸ A témának terjedelmes szakirodalma van, elsősorban román nyelven. Lásd *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945–1967)*. Ed.: Andrei MURARU. Bukarest, 2008, Polirom; a börtönökben és munkatáborokban elhunytakról lásd az 1400 személyt tartalmazó adatbázist. *Listele mortii. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958*. Ed.: Dorin DOBRINCU. Iași, 2008, Polirom; *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Ed.: Ruxandra CESEREAU. Iași, 2006, Polirom; a kitelepítésekről és a kényszerlakhely intézményéről lásd Nicoletă GURA-IONESCU:

A megbízhatatlannak ítélt személyek lakatlan helyekre történő erőszakos kitelepítése a sztálini hatalomgyakorlás egyik jellemzője volt. Pavel Polian orosz földrajztudós terjedelmes monográfiát szentelt az 1924 és 1953 közötti tömeges kitelepítéseknek, és 12 millióra teszi a több tucatnyi „különleges művelet” áldozatainak számát, vagyis azoknak a szovjet és külföldi civil állampolgároknak a számát, akik „ellenséges” társadalmi csoporthoz vagy üldözendő etnikai és vallási közösségekhez tartoztak, és akiket belső vagy külső kitelepítésre ítélték a moszkvai hatóságok.²⁹ Kelet-Európában Románia lett a szovjet eljárásmód leghívebb követője, bár érdemes megjegyezni, hogy a „belső ellenség” (például a betiltott vasgárdista vagy a szintén illegális kommunista mozgalom tagjainak) internálását vagy erőszakos kitelepítését a Ion Antonescu tábornok vezette kormány kísérte meg a második világháború idején.

Az 1944-es fordulatot követően változott a tömeges represszió célpontja: 1945 januárjában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasítása értelmében szovjetuniói kényszermunkára indították a bánági és Szatmár környéki német származású polgári lakosságot, amelyet a nácikkal való kollaborálással vádoltak. Az intézkedés eredetileg 80 000 személyt érintett, de a különböző mentesítési akcióknak köszönhetően „csak” 69 000 személyt szállítottak el marhavagonokban. A következő akciók azonban már jóval szélesebb társadalmi réteget érintettek. 1949 februárjában a kommunista hatalom befejezettnek tekintette az 1945 márciusában elkezdett földreformot, és mintegy a folyamat lezárásaként intézkedett a „nagybirtokos maradványok felszámolásáról”. 1949. március első napjaiban egy éjszaka alatt távolították el az utolsó életképes gazdálkodókat, összesen 7959 főt, kitelepítve őket otthonaikból, megfosztva őket minden ingó és ingatlan javuktól, határozatlan időre kényszerlakhelyet jelölve ki számukra. A hírhedté vált *Domiciliu obligatoriu*, azaz a kényszerlakhelyet olyan minisztertanácsi rendeletre hivatkozva jelölték, melynek visszamenőleges hatályú érvényét csak 1950 októberében állapították meg (titkos) minisztertanácsi határozattal.

Még tragikusabb volt a Duna–Fekete-tenger csatorna építésére kivezényelt politikai foglyok sorsa. A nagyszabású projektet 1949 májusában jelentették be szovjet kezdeményezésére, és 1953-ig, amikor felső utasításra álltak le a munkálatok, több tízezer főt foglalkoztatott a gigantikus

---

Dimensiunea represiunii din România în regimul comunist. Dislocării de persoane și fixări de domiciliu obligatoriu. Bukarest, 2010, Corint.

²⁹ Pavel POLIAN: *Against their Will. The History and Geography of Forced Migration in the USSR.* Budapest, 2004, Central European University Press, 313.

rendszer. A rabok többnyire fűtetlen barakkokban laktak. A halotti anyakönyvek szerint csak 1953 januárjában közel 150 halálesetet regisztráltak, sokan szó szerint megfagytak vagy éhen haltak. Az áldozatok pontos száma máig ismeretlen, de feltételezhető, hogy az építkezés során több ezren haltak meg.

Mielőtt rátérnénk a biztonságpolitikai okokból 1951 és 1953 között elrendelt kitelepítésekre, két fontos jelenségről kell még említést tenni. Az egyik az ún. „átnevelési program”, melyet Anton Makarenko szovjet pedagógus útmutatásai alapján készült és 1949 decemberétől 1952 őszéig tartott a pitești-i börtönben. A program célpontjai bebörtönzött, volt vasgárdista és jobboldali fiatalok, főleg egyetemi hallgatók voltak. A közel 800 fogvatartott közül többen behaltak a durva bántalmazásokba és a megaláztatásba, sokan megőrültek vagy maguk is a kínzógépezet részévé váltak. A 19. század végén épült máramarosszigeti börtönből viszont a régi polgári elit siratóháza lett. 1948 és 1955 között kétszázan raboskodtak itt, köztük Márton Áron gyulafehérvári római-katolikus püspök, Iuliu Maniu parasztpárti vezető, Ioan Bălan és Iuliu Hossu görög-katolikus püspök, Constantin I. C. Brătianu és Victor Papacostea történész. A fogvatartottak jelentős része idős ember volt, akik közül 52-en behaltak az embertelen bánásmódba.

A legnagyobb kitelepítési hullám 1951 és 1953 között sújtotta a romániai lakosságot. 1951. június 18–19-én, Pünkösöd éjszakán vette kezdetét a háború utáni Kelet-Európa legnagyobb szabású büntető jellegű biztonságpolitikai akció. Románia a Jugoszláviával szomszédos határszakaszon, 25 km-es körzetben tízezer családot, összesen 44 000 személyt utasított ki 203 településből, feltehetően Moszkva kérésére. (A hidegháború legsötétebb éveiben Sztálin attól tartott, hogy Jugoszlávia felől támadás érheti Magyarországot és Romániát). A deportálásra ítélt emberek egyetlen bűne az volt, hogy „megbízhatatlan” kategóriába sorolták őket a belügyi- és pártszervek: németek, arománok, macedonok, szerbek, magyarok, észak-Bukovinából és Besszarábiából a Bánságba menekült románok; módosabb családok, volt csendőrtisztek és kereskedők vagy egyéb „ellenségek”. Az alábbi táblázatban összefoglalja az állami erőszak 1949 és 1952 közötti statisztikai mérlegét (lásd következő oldal):

Az érintetteket a Bukaresttől keletre fekvő román alföldre, Bărăganba szállították, ahol arra kényszerítették őket, hogy a tél bekövetkezése előtt 18, addig nem létező helyszínen sárból gyúrjanak közintézményeket és saját otthont. A kitelepítettek a munkatáborokban szenvedőkhöz képest nagyobb szabadsággal rendelkeztek, de 15 km-nél távolabb nem mehettek a kijelölt kényszerlakhelyüktől. Megfelelő élelmiszer, ivóvíz és orvosi ellátás hiányá-

	Politikai okokkal indokolt letartóztatások	ún. „adminisztratív” internálások (1-5 év)	összesen	Kényszerlakhelyre helyezett, deportált személyek
1949	Nincs adat a letartóztatásokról, 8 539 elmarasztaló ítélet	/	Nincs adat	7084
1950	6635	5154	11 789	Nincs adat
1951	19 236	2519	21 755	43 899 (Baraganba kitelepítettek)
1952	24 826	11 913	36 739	kb. 9000
összesen	50 679 + (minimum adat) 8539	19 586	70 265 + 8539	kb. 60 000

ban sokan elhunytak (1956-ig összesen több mint 1700-an)³⁰. A csökkenő létszám nem sokáig jelentett gondot, ugyanis azok a fogvatartottak, akik 1952 és 1954 között szabadultak, de nem bizonyultak „átneveltnek” a hatóságok szerint, és továbbra is veszélyt jelenthettek az állam biztonságára, kényszerlakhelyként az említett új építésű falvakat jelölték ki számukra. A határ menti kitelepítettekkel szemben a kényszerintézkedést végül az 1955 júliusában kiadott belügyminiszteri rendelet alapján fokozatosan oldották fel. 1952. május 3-án újabb tömegakció indult. Egy belügyminiszteri rendelet alapján elkezdték az „osztályidegen elemek” kitelepítését a nagyobb ipari központokból. 1953-ig csak Bukarestből 16 000 személyt, országszerte további 23 300 személyt telepítettek ki vagy helyeztek kényszerlakhelyre: tisztviselőket, kereskedőket, rendőröket, katonákat.

³⁰ Az 1951-es bárágani kitelepítésekről több kutatási projekt is indult az elmúlt évtizedben. Az Academia Civică Alapítvány kezdeményezésére vándorkiállítás is készült, amelynek anyagairól a magyar nyelvű összefoglalót lásd *Fekete Pünkösöd. Deportálás a Baraganba. Az Academia Civică Alapítvány – Az Ellenállás és a Kommunizmus Áldozatainak Emlékmúzeuma keretében működő Kommunizmust Kutató Nemzetközi Központ kiállítása*. Készítette: Romulus RUSAN (ford.: BANDI István). Budapest, 2013, ÁBTTL.

ÖSSZEGRZÉS AZ „ÖRÖK SZTÁLINIZMUS” FOGSÁGÁBAN?

Nehéz Romániára alkalmazni azokat az értelmezési paradigmákat, melyeket történészek és társadalomtudósok alkalmaznak a szocialista tömb több országára, legyen az a kádári Magyarország mint a „diskurzív diktatúra” helyszíne (Csizmadia Ervin definíciója szerint), az 1968 utáni csehszlovákiai rendteremtés mint a „civilizált erőszak” példája (Michal Kopečeknél), vagy éppen a kelet-német titkosrendőrség, a Stasi által egyre inkább gyakorolt „fehér kínzás” ahogy a téma kíváló kutatója, Jens Gieseke nevezi a fizikai erőszak mentes állami kényszert. A fizikai erőszak, a brutális bánásmód és a hatalmi önkényesség beépült a kommunista állam mindennapi működésébe és a román politikai kultúrába. Ulf Brunnbauer nyomán megkockáthatjuk azt a végkövetkeztetést, hogy az erőszak „normálissá vált” a desztalinizációt követően. Diskurzív diktatúra helyett a román esetben inkább differenciált erőszakhasználatról beszélhetünk, a nyílt és rejtett erőszak párhuzamos alkalmazására folyamatosan változó célpontok ellen (a „huligánok”, a határsértők, a nemzeti és vallási kisebbségek, a másképpgondolkodók). Vladimir Tismăneanu „örökké tartó” sztálinizmusnak nevezte azt a rendszert, amely elejétől kezdve 1989. december 22-ig, azaz a bukásának napjáig következetesen az állami erőszakra támaszkodott.

„Az 1945 és 1989 között Romániában hatalmon lévő kommunista rendszer illegitim és gyilkos volt, 1944–1947 közötti erőszakos létrejöttétől egészen 1989. decemberi, szintén erőszakos összeomlásáig.”³¹ Ezekkel a szavakkal zárta beszédét 2006. december 18-án Traian Băsescu akkori román államfő a bukaresti parlamentben, abból az alkalomból, hogy az általa kezdeményezett szakértői bizottság ismertette jelentését a romániai kommunista rendszer működéséről. A bűnlajstrom tartalmazta a kirakattalpereket és Mihály király erőszakos eltávolítását; az osztályharc nevében üldözött társadalmi rétegeket és a nemzeti, vallási, kulturális és szexuális kisebbségek diszkriminációját; az 1950-es évekbeli partizánellenes háborút és a parasztlázadások leverését; az 1956-os megmozdulások megtorlását és a bányász- és munkástüntetések vérbe fojtását; a falurombolást és a lakosság éheztetését; és nem utolsósorban a román zsidók és németek eladását,

³¹ TIBORI Szabó Zoltán: *A román elnök elítélte a kommunizmust*. Népszabadság, 2006. december 19. A román elnök teljes beszéde az Elnöki Hivatal honlapján olvasható: *Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de Prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* (Parlamentul României, 18 decembrie 2006). http://old.presidency.ro/pdf/date_arhiva/8792_ro.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 06. 27.)

valamint az 1989 decemberében elrendelt sortüzeket.³² Ezután a román állam nevében Băsescu elnök bocsánatot kért mindazoktól, akik szenvedtek a diktatúrában. Leszögezte, minden demokrata erkölcsi kötelessége, hogy elítélje a kommunizmust, majd hozzátette: azért van rá szükség, hogy a román nép ne feledje el a múlt borzalmait és megakadályozza megismétlődésüket. A hosszasan elnyúló fizikai erőszak, a politikai foglyokkal szemben tanúsított brutális bánásmód és a sok ezer áldozat érthetővé teszi az előadás elején még pontatlannak nevezett „román Gulág” kifejezés alkalmazását. A 200 ezer közvetlenül érintett ember szenvedése, a több millió rokon és barát osztozása a megbélyegzett sorsán olyan mélyreható társadalmi drámát okozott Romániában, melynek következményeit még csak most kezdi feldolgozni a szociálpszichológia és a társadalomtörténet. A téma kutatóira és a fiatalabb nemzedékre hárul a sztálini rendszer erőszak történetének szakszerű feldolgozása és a sok ezer ártatlan és gyakran máig ismeretlen áldozat előtti néma tisztelés.

³² *Comisia prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final.* Ed.: Vladimir TISMĂNEANU – Dorin DOBRINCU – Cristian VASILE. București, 2006, 774–776. A teljes anyagot lásd https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 06. 27.) A húsz pontot részletesen ismerteti FÜLÖP Mihály: *Sztálin adománya. A Tismăneanu-jelentésről.* Magyar Kisebbség, 2008/1–2. sz. 95–96.